

УДК: 329.14“20“
Примљено: 27. јуна 2010.
Прихваћено: 30 августа 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2010.
год. 17. vol. 29.
стр. 251-270.

Александар Милосављевић
Београд

СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Сажетак

Анализом и интерпретацијом ставова различитих школа мишљења, аналитичким освртом на историјски контекст њеног досадашњег развоја и његових тековина, тренутних проблема и изазова, аутор поентира да је почетак новог века прилика да социјалдемократија уђе у нову ревизионистичку фазу чију би окосницу, према њему, чинило више конвергентних процеса који би, као свој крајњи циљ имали преиспитивање досадашњих пракси, поновно откривање њеног идентитета, као и њену ревитализацију. Питање идентитета представља једно од основних исходишта и генератор бројних проблема социјалдемократије данас док би његово ново откривање кроз препознатљив и атрактиван политички програм представљало задатак од прворазредног значаја. Основна интенција чланка није дефинисање неког коначног теоријског оквира за тумачење дешавања у савременој социјалдемократије, већ, напротив, само указивање на могуће правце размишљања који би, у контексту актуелних прича о њеној ревизији, у свом средишту имали управо питање њеног савременог идентитета.

Кључне речи: социјалдемократија, ревизионизам, идентитет, неолиберализам, Трећи пут, социјалдемократске партије, Држава благостања.

ОПШТИ ОСВРТ

Социјалдемократија представља политичку идеологију наставу крајем 19. века унутар ревизионистичких кругова тада јединственог социјалистичког покрета и за последњих сто година

свог развоја претрпела је велики број трансформација. Пуну експанзију, као и јасније теоријско профилисање свог идентитета остварила је током наредног, 20. века, а њену најзначајнију тековину, свакако, представља “држава благостања” (*welfare state*). Након краја Хладног рата, последње две деценије њеног развоја углавном карактерише потрага за новим идентитетским одредницама у свету захуктале глобализације који, неумољиво, намеће нове изазове посве другачије у односу на раније периоде.

У сусрет тим изазовима, а у намери да ревитализује социјалдемократски покрет током 90-их година, кренуо је британски социолог Ентони Гиденс (Antony Giddens) конципирајући програм својеврсног “*трећег пута*” (*Third Way*) који је изазвао опречне ставове међу левичарима и покренуо дебату планетарних размера. Упоредо са тим, одигравао се и велики повратак на власт социјалдемократских партија у многим европским земљама (Велика Британија 1997, Немачка 1998. године). Међутим, ентузијазам тих дана, као да је данас спласнуо.

Стога, унутар спектра актуелних дешавања на плану теоријског промишљања и дебата о социјалдемократији (центролевици), као и практиковања политике самих социјалдемократских партија, током прве деценије 21. века, неумитно се намеће питање о потреби нове ревизионистичке фазе, њеног правца и садржаја. Полазну основу за овакво размишљање налазимо у константном бележењу лоших изборних резултата појединих социјалдемократских партија док је лоша жетва партија левице на изборима за Европски парламент, одржаним 2009. године то само потврдила¹⁾. Поред тога,

1) Узмимо пример Социјалистичке партије у Француској која није победила на изборима још од 1997. године док је удео гласача ове партије од укупног броја оних који гласају знатно опао у односу на осамдесете. И данске социјалдемократе не могу да се домогну власти још од 1998. године. Занимљив је и случај холандске Радничке партије (Partij van de Arbeid - PvdA) чије гласачко тело још од краја Хладног рата гравитира око 30 посто. Немачка SPD такође бележи значајан пад подршке бирача у периоду 1998-2005. са чак 48 на 23 посто (Olaf Cramme, Patrick Diamond, Roger Liddle, *Challenging the politics of evasion*, Policy Network, London, 2009). Такође, до 2000. године од 15 европских земаља чак 11 је имало социјалдемократске премијере. До 2008. године тај број се свео на свега четири. (Robert Taylor, “Does European Social Democracy have a Future”, *Dissent*, 2008).

Од социјалдемократских партија које су или самостално или као партнери у влади вршиле власт до 2010. године (или још увек партиципирају у њој) могли бисмо издвојити шпанску Социјалистичку Радничку партију (PSOE), Социјалдемократску партију Аустрије (SPÖ), Социјалистичку партију Португалије (PS), Радничку партију Норвешке (DnA). Социјалдемократе су тренутно на власти и у Словенији, Србији, Словачкој, Румунији. Након распада белгијске владе у априлу 2010. године ван власти се нашла тамошња (франкофонска) Социјалистичка партија док је Радничка партија Холандије исте године самостално напустила коалициону владу. Једна од водећих европских партија центролевице Социјалдемократска партија Немачке (SPD), предвођена својим тадашњим лидером Франк-Валтер Штајнмајером (Frank-Walter Steinmeier), није успела да се домогне власти на изборима у јесен 2009. године. Након претходних избора, одр-

велика финансијска криза из 2008. године, иако су то многи очекивали, није вратила на власт социјалдемократске партије²⁾.

Усмеримо ли наш аналитички перископ у правцу њене стогодишње генезе уочићемо да су овај процес обележили најразличитији ревизионистички маневри чију су окосницу равноправно обликовали, како контекстуални чиниоци, тако и визионарство бројних левих мислиоца.

1. ОД БЕРНШТАЈНА ДО ГИДЕНСА

Социјализам, као политичка идеологија настаје у 19. веку. Упоређујући тадашње социјалисте и либерале, Гордана Павићевић Вукашиновић упознаје нас са чињеницом да су они подједнако били опредељени за демократску идеју. Али, док је класични либерализам ову идеју искључиво везивао за политичку сферу, догле су социјалисти настојали да је прошире и на друштво³⁾.

Социјалистички блок унутар ког се већ до почетка Првог светског рата дефинисала ревизионистичка струја предвођена теоретичарима попут Едуарда Бернштајна (Eduard Bernstein), поцепао се након револуције у Русији (1917. године) на социјалдемократско и комунистичко крило. Даље продубљивање разлика између ова два, сада самостална, покрета уследиће у наредним деценијама.

Социјалдемократске партије су прве значајније кораке на политичким сценама својих земаља оствариле у међуратним годи-

---

жаних 2005. године, ова партија је чак била приморана на “велику коалицију” са Хришћанским демократима (CDU). Такође, британска Лабуристичка партија (Labour Party) после тринаест година проведених на власти, у мају 2010. године, прешла је у опозицију. Социјалдемократске партије су у опозицији и у Шведској, Француској, Бугарској, Чешкој, Хрватској, Италији, Албанији.

Од 733 посланика тренутног сазива Европског парламента групацију са највећим бројем чланова чини Европска народна странка (Хришћански Демократи) са 264 посланика док је одмах иза ње Прогресивна алијанса социјалиста и демократа (S&D) са 184 посланика. Занимљиво је да још од избора 1999. године групација европских партија левнице редовно заузима другу позицију по снази у Европском парламенту.

(извор:<http://www.europarl.europa.eu/members/expert/groupAndCountry.do?language=EN>, мај 2010.)

- 2) Изузетак би били грчки PASOK и португалска Социјалистичка партија (Partido Socialista - PS).
- 3) Гордана Павићевић Вукашиновић, *Политичке теорије и стварање западног модерног друштва*, Досије, Београд, 2006, стр. 162.

Међутим, мало подробнијим увидом у саму либералну теорију друге половине 19. века могу се уочити извесна еволуативна гихања у овој идеологији. Изврсну илустрацију представља либерални ревизионизам чувеног Џона Стјуарта Мила (John Stewart Mill) који је, повезујући либерални и демократски концепт постулирао социјални либерализам.

нама када ће многе од њих представљати чак окосницу бројних коалиционих кабинета⁴⁾. На пример, Социјалдемократска партија Аустрије (SPÖ) први пут се, у поратном периоду, обрела на власти већ 1919. године⁵⁾. Шведске социјалдемократе на власт су дошле 1928. године кроз коалицију са Аграрном партијом.

Након Другог светског рата уследиће јаснија експанзија социјалдемократије управо кроз институције “државе благостања” (welfare state). Овај период бројни аутори с правом називају *златним добом социјалдемократије*. Социјалдемократске партије ће, при том, приступити значајној ревизији својих доктрина прихватајући капиталистички привредни систем, односно користећи његов динамизам у сврху остваривања социјалне правде и благостања⁶⁾. С тим у вези, скицирајући пут европске социјалдемократије у последњих пола века, односно од окончања Другог светског рата, Зоран Стојиљковић указује на неколико дистинктивних фаза њеног динамичког развоја. Почев од демократског социјализма, затим реформи унутар капиталистичког привредног система, социјалдемократија је, према њему, крајем прошлог века, преузела улогу управљања капиталистичким економијама унутар поодмаклог процеса глобализације.

Преломни тренуци за социјалдемократију настаће, међутим, седамдесетих година када се политичко клатно на традиционалној оси политичких подела (левица-центар-десница), после готово пола века померања улево почело кретати у супротном смеру⁷⁾ (Зоран Стојиљковић).

- 4) Током овог периода и у самим социјалдемократским партијама био је уочљив изврстан јаз који је настајао у чланству и руководству које се, сагласно поделама које су владале на идеолошком плану, сврставало на оно мекше крило које је било склоније модернизацији политичке агенде и политичке борбе, као и оно друго, тврђе крило, које се одређивало за марксизам и радикалнији политички наступ. Узмимо пример аустријских социјалдемократа који су се у првим поратним годинама прегруписали на струју склонију модернизацији коју је предводио Карл Ринер (Karl Renner) и ону предвођену Ото Бауером (Otto Bauer) једном од кључних личности аустромарксизма.
- 5) У то време њен назив је био Социјалдемократска радничка партија Аустрије (SDAPÖ). Значајно је поменути и то да је ова партија партиципирала у власти релативно кратко, само годину дана јер су наредни избори одржани већ 1920. године после којих није била на власти све до краја Другог светског рата.
- 6) Као сјајну илустрацију можемо узети, рецимо, Годесбершки програм Социјалдемократске партије Немачке из новембра 1959. године.
- 7) Економска рецесија, као и извесне противуречности у функционисању саме државе благостања представљали су огроман терет за бројне социјалдемократске партије које, током овог периода, бележе и лоше изборне резултате. Примера ради, британска Лабуристичка партија (Labour party) није партиципирала у власти у периоду од 1979. до 1997. године, а донекле слична судбина задесила је и немачку Социјалдемократску партију – SPD (1982-1998). Осамдесетих година, у контексту процеса либералне економске глобализације социјалдемократске партије су се нашле у својеврсној дефанзиви. У многим

Конечно, током 90-их година, европска социјалдемократија је полако ушла у нову ревизионистичку фазу на чијем се кормилу, барем када је реч о теоријском залеђу, нашао програм Трећег пута⁸⁾ инаугурисаном у радовима Ентони Гиденса, а посебно у његовој књизи *Трећи пут: Обнова социјалдемократије (The Third Way: Renewal of Social Democracy)* из 1998. године. Као резултат свега наведеног, велики број релевантних социјалдемократских партија започео је процес темељног преиспитивања својих основних визија и стремљења што је резултирало доношењем нових програма⁹⁾. Значајан број расправа о социјалдемократији, почев још од

државама се, притом, доводе у питање резултати и тековине за које се сматрало да су неповратно трансформисали капитализам, а остварени у време владавине ових партија. Ово је посебно случај у оним земљама које су под конзервативним владама доживеле својеврсну неолибералистичку ренесансу капитализма (попут торијевске владе Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) у Великој Британији у периоду 1979-1990. године и њеног наследника Џона Мејџора (John Major) 1990-1997. године). Уздрмани су темељи до тада важећег социјалдемократског консензуса као и “државе благостања” која је почела да трпи ударе са деснице, али и са левце. Доведени су у питање пуна запосленост, социјална давања, јавни сектор у производњи и услугама, као и државно планирање. Начело управљања мешовитом привредом полако је почело да узмиче пред бизнисом да би га се у највећој мери одрекли и “модернизовани” социјалдемократи током 90-их година.

8) Сам појам није новијег датума. Како нас извештава Гиденс, појам “трећег пута” потиче с краја 19. и почетка 20. века, а постао је јако популаран међу десничарима у међуратном периоду, тачније током 20-их година. Након завршетка Другог светског рата социјалдемократе, али и социјалисти користе овај термин како би описали своје опредељење за средњи пут између совјетског комунизма и америчког тржишног либерализма. Током 70-их година овај појам ревитализира Ота Шик као ознаку за тржишни социјализам, а шведски социјалдемократи 80-их година га користе да би објаснили новелирање свог програма. Конечно, појам Трећег пута у најновијем значењу настао је у Сједињеним Америчким Државама на почетку мандата Била Клинтона, а касније су га преузели и британски лабуристи (Мира Богдановић, “Трећи пут”, у: *Социјалдемократија у Србији – стварност и могућности*, СДП, Београд, 2003, стр. 29).

9) У том контексту, корисно би било на овом месту указати и на занимљив аналитички осврт америчког политичког социолога Сејмура Мартина Липсета (Seymur Martin Lipset) у вези са трансформацијом водећих европских партија левце које је овај аутор сумарно и, морамо признати помало амбициозно, назвао *американизацијом европске левце*. Укратко, ради се о томе да су се, према овом аутору, партије левце у Европи, и поред тога што се још увек углавном декларишу као социјалдемократске или социјалистичке, умногоме реконституисале у либералне партије, у америчком смислу речи, истичући притом постматеријалистичка питања попут животне средине, једнакости жена и хомосексуалаца, права мањина и културне слободе (Seymur Martin Lipset, “The Americanization of the European Left”, in: *Political Parties and Democracy* - edited by Larry Diamond and Richard Gunter, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 2001, pp. 52-66).

Свакако најдрастичнији пример трансформације свог политичког курса представља је британска Лабуристичка партија. Унутар ове партије током 90-их година, а упоредо са стварањем политике “трећег пута”, интензивирани су процеси уобличавања једне нове политике популарно назване “новим лабуризмом”. Убрзо су стигли и резултати јер Тони Блер (Tony Blair), тадашњи енергични и харизматични лидер ове партије постаје премиер након убедљиве победе на изборима у пролеће 1997. године, а већ наредне 1998. године публикује памфлет под називом “трећи пут” у коме образлаже основне прваци политике своје партије коју позиционира лево од центра. До јачих контаката европских лидера партија левог центра (Блер, Шредер, Кок, Д’Алема) дошло је 1999. године, а

деведесетих година, најчешће је протекао у знаку одбране, дубљег промишљања или критичких осврта на већ поменути концепцију “трећег пута”. Уместо да уједини све социјалдемократе света у амбициозном пројекту ревитализације социјалдемократије, овај програм је, с једне стране, придобио велики број присталица (и међу теоретичарима, али и међу партијским лидерима), али, напротив, и велики број опонената¹⁰). Истовремено, данас је, у оквиру настојања академске јавности да се дијагностификују узроци стагнирања социјалдемократије, у једном њеном делу, доста развијена критика ове концепције што само говори о томе да и међу теоретичарима не постоји сагласност око тога да ли је “трећи пут” једини “прави пут” који би социјалдемократија требала да следи и у новом веку.

Шта је суштински “трећи пут” донео као новину у односу на раније периоде и какве су биле његове импликације на плану деловања социјалдемократских партија? Пре свега, раскинуо је са етатизмом, прогресивним опорезивањем и обавезним социјалним осигурањем, окренуо се предузетничком ризику и флексибилнијем тржишту рада, а конкурентност националне привреде у светским оквирима постала је прворазредан циљ¹¹). Гиденсова контроверзна теза да капитализам крајем 20. века нема своју алтернативу умногоме је удаљила његову визију социјалдемократије од своје социјалистичке традиције изазвавши велике полемике међу левичарима. Два основна циља усмеравала су, према овом аутору, дискурсе “трећег пута”. Један се односио на изборни опоравак социјалдемократских партија, а други на пружање одговора централевице на кризу кејнзијанизма док се његова политика ослања на ревизионистичку традицију која се протеже од Бернштајна и Кауцког¹²). Критичари, пак, указују да је крајње контрадикторно истовремено прихвата-

исте године Блер и Шредер су чак издали заједнички документ у коме су инаугурисали, у односу на оне традиционалније левичаре, помало јеретички став према коме основне функције тржишта не би требало реметити политичком активношћу већ би их, напротив, требало само допунити и побољшати. Ово је коначно значило отклон од класичне социјалдемократске политике практиковане у претходним деценијама, а која се управо и заснивала на политичком управљању мешовитом економском.

- 10) Присталице и интерпретатори овог програма, попут Ендру Гембла (Andrew Gamble), указују на то да је основна замисао његовог творца била та да он представља нову форму социјалдемократије, као и да буде усредсређен на ревизију и модернизацију њене доктрине, а са циљем да она буде у стању да на прави начин одговори на изазове глобализације, економије знања, али и изнађе нове начине за остварење својих традиционалних циљева попут социјалне правде и солидарности (Andrew Gamble, *The Third Way Revisited*, Policy Network, London, 2008, стр.1).
- 11) Више о овоме читати у: Брана Марковић, Зоран Стојиљковић, *Социјалдемократија и социјалдемократске странке*, Службени гласник, Београд, 2007. стр. 72-73.
- 12) Anthony Giddens, “The Progressive Agenda” (introduction), in: *Progressive Futures – New Ideas for the Centre Left*, Policy Network, London, 2003, стр. 5.

ње тржишне динамике и упозоравање на друштвено раслојавање, односно да пројекат “трећег пута” у ствари представља померање удесно и да је далеко од контролевице¹³⁾.

Да ли је већина релевантних социјалдемократских партија успела да следи неки истоветни “трећи пут”? У случају да је одговор негативан и да постоји више дивергентних ревизионистичких праваца развоја можемо ли, условно речено, говорити о постојању некакве типологије савремене социјалдемократије?

Волфганг Меркел (Wolfgang Merkel) је идентификовао чак четири различита приступа ревизији традиционалне социјалдемократије која би се могла подвести под генеричко име Трећи пут. То су тржишно оријентисан пут британских лабуриста, затим следи консензуално оријентисан пут ка наглашеној улози тржишта код холандске социјалдемократско-либералне коалиције, шведски пут који се састојао у реформи државе социјалног старања и, на крају, етатистички пут француских социјалиста¹⁴⁾. Једна друга група научника (Alexander Petring, Christian Henkes, Christoph Egle) понудила је доста сличну, али трочлану, типологију коју би чиниле: традиционална социјалдемократија (Француска и, нешто мање, Немачка), модернизована социјалдемократија (Шведска и Данска), либерализована социјалдемократија (Велика Британија Холандија)¹⁵⁾.

Евидентно је да се постојање јединственог Трећег пута, који би социјалдемократске партије следиле, није утврђено¹⁶⁾.

13) Ендру Хејвуд, *Политика*, Клио, Београд, 2004, стр. 117.

14) Wolfgang Merkel, *The Third Ways of Social Democracy*, 2001, у Anthony Giddens, *The Global Third Way Debate*, Cambridge, Polity press, 2001, стр. 53 наведено према: Мира Богдановић, *Трећи пут*, стр. 37.

15) Аутори су до оваквих налаза дошли компарацијом политика социјалдемократских влада у шест европских земаља (Данска, Холандија, Шведска, Велика Британија, Немачка, Француска) у периоду 1993-2005. година и то на оним пољима која су кључна за социјалдемократију: социјална и фискална политика, као и политика запошљавања, а узимајући притом у обзир специфичне перформансе политичко-институционалног контекста сваке од земаља. Конкретније о самом истраживачком поступку, премисама и теоријским приступима видети у: Alexander Petring – Christian Henkes – Christoph Egle, *Tradicionalna, modernizirana i liberalizirana socijaldemokracija: tipologija politike socijaldemokratskih vlada u Zapadnoj Evropi*, FES, Novo Društvo, Zagreb, 2007, (текст је на немачком објављен у часопису *Schweizerische Zeitschrift für Politikwissenschaft / Swiss Political Science Review*, год. 13, број 1/2007. (стр. 97-134) и представља сажетак истраживања које је објављено као књига *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2006. Аутори књиге су и Wolfgang Merkel, као и Tobias Ostheim. За потребе овог чланка коришћен је превод текста објављен у оквиру *Radnih biljeznica socijaldemokratije* у издању Friedrich Ebert Stiftung Zagreb i Novog Društva.

16) Овакав налаз могао би бити од велике користи у неким будућим настојањима да се евентуално уобличи нека нова стратегија опоравка социјалдемократије, а у смислу кре-

2. СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈА У НОВОМ ВЕКУ

Након бурних деведесетих година, објављивања програма “трећег пута” и великог повратка на политичку сцену социјалдемократских партија, у првој деценији 21. века, распламсале су се дебате о разлозима тренутне стагнације, али и будућности социјалдемократије.

У том погледу, стиче се утисак као да су се, сасвим суптилно, водећи академски кругови груписали у две струје. Једну би представљала она струја која брани концепцију “трећег пута”, као и њене тековине, а другу она која, или отворено критикује тај пројекат или се јасно не изјашњава по питању његове евентуалне примењивости у данашњим приликама истовремено покушавајући да понуди неке алтернативе. Оно што их, међутим, повезује то је јединствени осећај да је сазрео тренутак за нову фазу у развоју социјалдемократије. Са или без “трећег пута”? Можда се одговор или бар покушај конструисања заједничке акционе платформе крије у могућности успостављања некаквог компромисног измирења социјалдемократа модернизатора (прогресивиста) и традиционалиста? Да ли би, даље, тај ревизионизам требало можда да се тиче редизајнирања неке конкретне политике (рецимо, политике на тржишту рада), политичке агенде или целокупног програмско-идеолошког идентитета социјалдемократије, тачније њеног новог проналажења оствареног кроз процес повратак њеним кључним вредностима и циљевима?¹⁷⁾

Могући одговори на бројна питања која тиште савремену социјалдемократију налазе се највероватније негде на пола пута од консензуса до неизбежних раскршћа међу теоретичарима док је свакодневна политичка пракса, варијабилност контекстуалних

ирања такве програмске платформе која би истовремено уважавала сву разноликост савремених држава посебно у погледу њиховог политичко-институционалног контекста . Занимљиво је да ће Гиденс, осврнувши се на чињеницу да је почетком 21. века знатно опао тренд формирања социјалдемократских влада, упутити замерку социјалдемократским партијама да нису довољно активно примењивале политику Трећег пута. Као илустрацију он наводи то да многе владе у којима су учествовале социјалдемократе нису желеле или нису могле да спроведу реформе на тржишту рада што је као своју последицу имало висок проценат незапослених (Anthony Giddens, *The Progressive Agenda*, стр. 8)

17) У прилог овој нашој тези иду и речи Вотера Боса (Wouter Bos) некадашњег првог човека холандске Радничке партије (PvdA) који се 2008. године залажио за повратак дистрибуције, једнакости, заштите радника, социјалне правде у средиште социјалдемократских политика. Роберт Тејлор додаје да Бос није једини социјалдемократа који се запитао да ли су партије левог центра, у процесу своје модернизације, отишле предалеко у прихватању тржишта, приватних иницијатива, слободне трговине итд. (Robert Taylor, нав. дело, стр. 6).

фактора и умешност партијских лидера да привуку бираче посебна димензија у којој ће се тек испитати валидност неких нових ревизионистичких пројеката у данима пред нама. Другим речима, морамо бити свесни чињенице да је, с једне стране, социјалдемократији маневарски простор умногоме омеђен како њеним унутрашњим проблемима и поделама тако и реалним контекстом либералне економске глобализације и свеопште међуповезаности, али, с друге стране, она може и мора представљати реалну алтернативу и противтежу доминантној либертаријанској (неолибералној) манти. У супротном, свака даља расправа не би имала никакав сми-сао. Кренимо зато редом – од дијагнозе до могуће терапије.

2.1. Дефинисање проблема

Један од акутних проблема савремене социјалдемократије, према мишљењу аналитичара, представљају лоши изборни резултати које ове партије бележе у последње време. Опадања подршке бирача сигнализира неопходност утврђивања разлога таквог стања. Ово представља основно полазиште бројних теоријских расправа које за своју основну тему имају будућност социјалдемократије.

У угледном немачком недељнику Spiegel септембра 2009. године освануо је занимљив чланак групе аутора (Matt Browne, Ruy Teixeira, John Halpin) под називом *С оне стране Трећег пута: Шта није у реду са социјалдемократијом?* (*Beyond the Third Way: What is wrong with Social democracy*)¹⁸⁾ у коме дијагностификују четири основна разлога лоших изборних резултата партија европске централевнице директно их везујући за мане проистекле из концепције “трећег пута”¹⁹⁾. Укратко, основни проблеми данашњих социјалдемократа односили би се, најпре, на јасније дефинисање њихових политичких ставова, нарочито у односу на конзервативце, друго, приближавање бирачима и њиховим вредностима, треће, сусрет са изазовима савременог света који нису били актуелни у време прокламовања политике “трећег пута”, четврто, модернизацију самог начина креирања и вођења политике.

18) <http://spiegel.de/international/germany/0,1518,652231,00.html> (У основи чланка, који је базиран на једном озбиљном истраживању, је приспитивање основних мана савремене социјалдемократије као и могући правци њеног опоравка).

19) На основу тога би се могли скицирати и потоњи задаци које би социјалдемократе требале да ураде у циљу изборног опоравка.

Занимљив аналитички налаз излаже и Роберт Тејлор (Robert Taylor) који стварну опасност за ове партије не препознаје толико у десници већ у неочекиваној појави нових снага са левице²⁰. Ентони Гиденс (Anthony Giddens) чак говори и о потреби превазилажења унутарстраначких препирки које тиште многе партије на левици и које доводе до изборног краха²¹.

Посебно важан допринос свим активностима у социјалдемократском покрету на плану расветљавања основних чинилаца који су довели до изборне стагнације социјалдемократских партија, посебно у контексту финансијске кризе из 2008. године (рачунајући и лоше резултате Партије европских социјалиста остварене на изборима за Европски парламент 2009. године) пружила је опсежна и по свом садржају итекако релевантна и инспиративна расправа под називом *The Good Society Debate* приређена на интернет сајту часописа *Social Europe*²²). Основне разлоге које су учесници дебате истакли можемо груписати на екстерне и интерне. У погледу екстерних фактора, први човек Партије европских социјалиста (PES) Расмунсен (Poul Nyrup Rasmussen) је указао на општу апатију међу бирачима, али и раст партија деснице док је Денис Мекшејн (Denis McShane) подсетио да бирачи увек нагињу конзервативцима када су уплашени за свој посао, плату или будућност своје деце²³). Други аутори су наводили интерне разлоге критикујући при том саме социјалдемократске партије попут Кена Ливингстона (Ken Livingston) који у прилагођавању ових партија неолибералној матрици види основне разлоге за запостављање стварања њихове алтернативне политичке агенде. Једно друго, још занимљивије схватање, тицало се тога да су социјалдемократске партије изгубиле многе од својих савезника, а то су наравно синдикати и зелени покрети (Arjun Singh-Muchelle, Lucile Schmidt). Велики број критика упућен је

20) Као илустрацију Тејлор наводи Немачку, Данску и Холандију. У овим земљама је дошло да наглог јачања других партија са левице које су приграбиле изванредан део "тврђег" гласачког тела социјалдемократских партија. У Немачкој, рецимо, партија Левица (Die Linke) формирана 2007. године сада представља солидног такмаца тамошњим социјалдемократама, а занимљиво је да се њиховом челу до недавно налазио Оскар Лафонтен некада први човек SPD-а (Robert Taylor, нав. дело).

21) Anthony Giddens, *The rise and fall of New Labour, Policy Network*, London, 2010.

22) Читав подухват у коме је учествовао и свој допринос дао велики број академских званичника из читавог света (њих 90) организован је у сарадњи часописа *Social Europe* са фондацијом Friedrich Ebert, Compass-ом, као и часописом за политику и културу *Soundings*. Сумарни текст дебате коришћен за потребе овог рада доступан је на интернет адреси: <http://www.social-europe.eu/wp-content/uploads/2010/01/GSDsummary-final.pdf>

23) Да ли то значи да је, из угла бирача, социјалдемократија ускраћена за постојање праве антикризне политике, односно да ли је социјалдемократија подобна само онда када је позитивна коњукура тржишта?

концепцији “трећег пута” под чијим су утицајем многе социјалдемократске партије приступиле реформама својих програма крајем 20. и почетком 21. века. То је, према многим, довело до тога да су ове партије изгубиле много на плану свог кредибилитета и поверења јавности.

Евидентно је да већина критичких осврта као своје јединствено исходиште има управо питање њеног идентитета као средишње тачке, или језгра у коме се преламају сви важни аспекти њеног тренутног развоја. Не чуди, такође, ни велики број оних који примећују и критикују општу конфузију и губитак идентитетског компаса који влада међу социјалдемократама. Шери Берман (Sheri Berman) можда с правом говори о томе да само мали број људи, чак и међу самим члановима, може дати кохерентну дефиницију природе и циљева овог покрета²⁴⁾. Неки аутори се с правом питају хоће ли се социјалдемократија опоравити од тренутне “идеолошке хибернације”²⁵⁾?

Из тих разлога могли бисмо се запитати да ли би покренута дебата о ревизионизму требала управо да стави акценат на овом питању? Другим речима, да ли би окосницу тог процеса требало да представља суштинско редефинисање идентитета, односно његово поновно откривање материјализовано кроз доношење једног препознатљивог политичког програма? Ако претпоставимо да је одговор потврдан и сагласимо се да та ревизија не би требала да представља неку врсту радикалног отклана од онога што, сагласно својим темељним вредностима и опредељењима, социјалдемократија јесте већ, напротив, фактор њене консолидације и повратка тим вредностима кроз доношење једне препознатљиве програмске платформе, како бисмо дакле, укратко, конципирали идентитет савремене социјалдемократије узевши у обзир све поменуте околности? На ово питање можемо одговорити само уколико прво одговоримо на неколико других горућих питања. Најпре, на каквој вредносној бази социјалдемократија намерава да гради свој идентитет у 21. веку, односно да ли остаје верна својим дојучерашњим идеалима, да ли намерава да их евентуално допуни, као и на који начин те идеале намерава да оствари у савременом свету? По чему бисмо могли да разликујемо социјалдемократију како у односу на крајњу левицу тако и у односу на десницу? Који су изазови савремене социјалдемократије? Да ли је “трећи пут”, односно нека његова реформисанија верзија, могуће решење? Какав би однос

24) Sheri Berman, “Rediscovering Social Democracy”, *Dissent*, 2000, стр. 66.

25) Nicolas Mottas, *The Crisis of Europe's Social Democracy*, Phantias, 2009, стр. 1.

социјалдемократија требала да има према капитализму, односно тржишној економији? Да ли перформансе својих нових политика, као некад, треба да остварује у оквиру граница националних држава или треба да се окрене глобалним оквирима? Ко би, при том, били њени евентуални савезници?

2.2. Ка новом ревизионизму – изазови, дилеме, перспективе

У погледу идентитета савремене социјалдемократије рефлексивне теоретичаре умногоме осцилирају у широкој амплитуди. И док неки сматрају да разлике између социјалдемократа и неолиберала (или чак социо-либерала) нема, други подвлаче чињеницу да та разлика итекако постоји. Намеће се, стога, дилема како разликовати социјалдемократију како у односу на оне политичке пројекте који долазе са екстремне леве, али и оне са деснице?

Основу диференцирања, према Зорану Стојиљковићу, између радикалног и умереног крила унутар леве, где социјалдемократија суштински припада, чинио би однос према социјалном и економском плурализму и парламентарној демократији²⁶⁾. На другој страни, основну разлику између неолиберала и социјалдемократије, према истом аутору, представљао би различит однос према могућности, али и оправданости ширења простора једнакости (и државне интервенције) и изван садржаја и процедура гарантовања правне и политичке једнакости и минималне регулативне економске улоге државе. Ипак, *differentia specifica* социјалдемократије остаје и даље њено залагање за наглашене социјалне функције државе²⁷⁾.

Социјалдемократија мора остати доследна спектру својих базичних вредности - социјалној правди, демократији, солидарности, једнакости, социјалној сигурности без којих губи сваки смисао и могућност разликовања у односу на конкурентне политичке пројекте. Како, међутим, данас остварити те идеале? Могући одговор, према неким ауторима, треба потражити на релацији између вредности, конкретних политика и инструмената за њихово оства-

26) Зоран Стојиљковић, "Социјалдемократија и политичке странке Србије", у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Институт друштвених наука, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007, стр. 115.

27) Брана Марковић, Зоран Стојиљковић, *Социјалдемократија и социјалдемократске странке*, стр. 74-78.

рење. Нешто од овога би сигурно требало мењати или прилагођавати новим околностима. Али, шта би то било?

За Волфганга Меркела, историја социјалдемократије је историја адаптације на постојеће околности²⁸⁾. Главни изазови са којима се она суочава су, према њему, глобализација, европеизација и демографске промене. Он предлаже свим европским партијама центростремице да извуку поуке из скандинавског модела социјалдемократије како би се адаптирале на економске, демографске и друштвене промене подешавањем старих инструмената својих политика или изналагањем нових без губитка свог идентитета (односно кључних вредности) и одустајања од свог циља, а то је друштво правде. Према овом аутору ревизионизам је постао пресудна врлина која омогућава успех социјалдемократије и у будућности.

Хелмут Курт (Helmuth Kurth) сматра да кључни принципи социјалдемократије попут слободе, демократије правде и солидарности приликом свог остварења изискују сталне напоре и прилагођавања новим изазовима²⁹⁾. Он сматра да је социјалдемократија дуго патила од тога да је на држави била одговорност за спровођење социјалних реформи и да се, стога, наметнула потреба за јаснијим дефинисањем њене улоге, али и одговорности друштва. При том, мора се водити рачуна о томе да реализација социјалних реформи не буде препуштена само тржишном развоју већ се мора радити на јачању целокупне друштвене одговорности. Према Курту, своје савезнике, социјалдемократе не би требало да траже само међу запосленима већ би своју пажњу требале да фокусирају и према интересима непривилегованих слојева, како би се профилисали као мотор за реалистична социјална побољшања³⁰⁾.

И поред евидентних критика, присталице “трећег пута”, некадашње перјанице ревизионистичког таласа у европској социјалдемократији током деведесетих година, и даље потенцирају важност овог програма, односно његову примењивост и за време које долази.

За Ендру Гембла, стога, не постоји дилема. Он и даље сматра да “трећи пут” представља суштину социјалдемократског пројекта како на најбољи могући начин искомбиновати економску ефикасност са социјалном правдом, слободно тржиште са универзалним

28) Wolfgang Merkel, *Ageing Europe*: “What makes a successful social democratic reform”, in *Progressive politics*, vol. 4.1. Policy Network, London, 2005. стр. 12.

29) Хелмут Курт (2009) “Основна начела социјалне демократије”, *Аргументи – часопис за друштвена/политичка питања*, СНСД, год. III, бр. 7, Бања Лука, стр. 9-16.

30) исто

благостањем³¹). Поред тога он указује и на важну чињеницу да су бројне дебате из средине деведесетих година прошлог века постале неадекватне у данашње време када се социјалдемократија суочава са новом врстом изазова попут климатских промена, нуклеарне опасности, глобалне финансијске нестабилности итд.

На сличном теоријском трагу је и творац овог концепта Гиденс који поентира да се налазимо на важној транзитној тачки тако да изазови и социјални контекст 2003. године³²) нису исти као они из 1993. године³³). Стога, он признаје да је изванредан степен самокритике неопходан с тим што Гиденс нема никакву дилему по питању основних вредности своје концепције које, дакако, и данас сматра валидним. Истовремено, супротно од онога што многи критичари кажу, политички оквир свог програма сматра кохерентним и интелектуално моћним. Мора се наставити са радикалним промишљањем, сматра он, али би тај радикализам представљао отвореност за свеже идеје, а не повратак традиционалној левици прошлости.

Преиспитивање прошлости социјалдемократије за Шери Берман (Sheri Berman) представља предуслов за било какву расправу о њеној будућности³⁴). И ова ауторка концепт “трећег пута” више посматра у светлу његовог радикалног раскида са социјалдемократијом, а мање континуитета са њом. С друге стране, традиционални социјалдемократски принципи, сматра она, могу и данас представљати основу за препознатљив и атрактиван програм једино уколико се запамте две ствари. Најпре, савремени социјалдемократски програм мора бити посвећен првенству политике што би даље значило препознавање како динамичких тако и деструктивних потенцијала тржишта уз напоре које би требало предузети на плану обједињавања посвећености економском расту и просперитету, али, како подвлачи Берманова, животне шансе људи не смеју се препустити милости тржишта³⁵). Опредељење за тржишну економију никако не значи и прихватање тржишног друштва. Кључ би се састојао у дизајнирању таквих политика које би охрабривале флексибилност и отвореност штитећи при том грађане од дислока-

31) Andrew Gamble, *The Third Way Revisited*, стр.1.

32) Напомињемо да је ово година писања Гиденсовог текста.

33) Anthony Giddens, *The Progressive Agenda*, стр. 9.

34) Sheri Berman, нав. дело, стр. 71.

35) Тешко је, а не приметити да овако инспиративно промишљање Берманове о деструктивним потенцијалима тржишта посебно добија на својој актуелности уколико се анализира у светлу кризе која је током 2008. године уздрмала финансијска тржишта, а иницирана је у САД.

ција које може донети економија која се убрзано трансформише³⁶⁾. Друга компонента односила би се на заједништво и друштвену солидарност. Социјалдемократија је, поентира ова ауторка, током своје историје настојала да пружи алтернативу како индивидуализму класичног либерализма тако и класној борби ортодоксног марксизма. Скицирајући простор у коме социјалдемократе данас маневришу, Берманова указује да они то чине између глобофилије неолиберала и глобофобије многих левичара и залажу се за систем који би промовисао реални раст и где би тржишта била надгледана како би се минимизирале бољке проистекле из његових слабости.

Глобализација, међутим, представља нашу стварност и један од посебних изазова за социјалдемократију који генерише још читав низ других. Велику помоћ и подршку на том путу могла би, рецимо, имати од стране Социјалистичке интернационале (Socialist International) и мреже њених савета и комисија која свој утицај остварује управо на светском плану. Известан број аутора (Stefan Collignon, Rick Coolsaet) наглашава важност јачања социјалдемократске агенде и у контекст Европске уније.

Списку актуелних изазова који, захтевајући јасан и прецизан одговор и повратно утичу на обликовање идентитета савремене социјалдемократије могли бисмо неизоставно додати и климатске промене, глобално отопљавање, еколошке стратегије, миграције, конфликте и мировне иницијативе, креирање нових приступа теорији одрживог раста итд.

Питање њених савезника је такође важно. Обнављање стратешке сарадње на чврстим основама са старим партнерима, попут синдиката, и проналажење нових, прогресивних снага, најчешће у оквиру нових друштвених покрета цивилног друштва, важан је корак ка утврђивању савременог идентитета социјалдемократије.

2.3. Судбина “државе благостања”

У оквиру савремених расправа о стању у социјалдемократији и могућностима њене ревитализације можемо се, укратко, запитати како стоји ствар са институцијама “државе благостања” и да ли су и на том плану неопходне реформе. Да ли је дошао тренутак да се тржиште и капитал коначно и у потпуности отресу непотребног и помало спутавајућег уљеза са којим су морали да коегзистирају у протеклих неколико деценија или је, пак, њихова веза много јача него што то многим изгледа?

36) исто

Држава благостања (социјална држава, држава социјалног старања) представља јединствену појаву у развоју западноевропских земаља након Другог светског рата³⁷⁾.

Критичари једне овакве концепције уређења капиталистичког поретка, како запажа Слободанка Недовић, више су били успешнији у проналажењу њених слабости и недостатака него ли њој адекватне алтернативе. Из тих разлога, изванредан број аутора приклања се ставу Клауса Офеа (Claus Offe) по коме капитализам не може коегзистирати са, али не може егзистирати ни без “државе благостања”. Њеном својеврсном тајном, Офе назива чињеницу према којој би њено укидање имало разорне последице по сам капитализам³⁸⁾.

Међу бројним теоретичарима се, последично, последњих година приметна дебата око могућих праваца у којима би требала да крене “држава благостања”.

Поборници модернијег приступа, попут Гиденса, заступају мишљење према коме је потребно реформисати структуру система социјалних давања и уместо државе социјалног старања инаугурисати државу социјалног инвестирања чија би се суштина састојала у улагању у људски капитал, а не у дистрибуирању помоћи одозго што је била устаљена пракса у неким ранијим временима.

Лино Вељак, међутим, сматра да је Трећи пут довео до осетног, можда чак и радикалног смањивања отпорности социјалдемо-

37) Под “државом благостања” многи теоретичари подразумевају такав облик организације капиталистичког друштва који у себи инкорпорира, најпре, плуралистичку демократију, мешовиту привреду по кејнзијанском образцу, као и развијен систем социјалне сигурности. Концепција интервениционистичке државе коју су социјалдемократе у послератном периоду, како теоријски тако и практично, развили до танчина садржала је у себи још неколико важних елемената: политику економског раста уз пуну запосленост, редистрибуцију и признату улогу радничких синдиката у колективном преговарању и формулисању државне политике, као и поменути свеобухватну социјалну сигурност и благостање (Гордана Павићевић Вукашиновић, нав. дело, стр. 176).

Иако се сматра ексклузивитетом социјалдемократије (као што је то био случај у Великој Британији) њен настанак су у многим другим земљама, попут Немачке и Италије, иницирале хришћанске демократе.

38) Слободанка Недовић, *Држава благостања – идеје и политика*, Драганић, Београд, 1995, стр. 237-242. Међутим, зашто капиталистички тржишни систем не може истовремено складно функционисати са институцијама државе благостања? Одговор се свакако крије у унутрашњој логици како тржишта тако и државе благостања. И док тржиште неминовно производи неједнакости дотле држава благостања настоји да политичким средствима изврши њихову корекцију, а у цињу успостављања социјалне правде. Суштински, ради се о два дистинктивна система дистрибуције моћи и богатства. Држава социјалног старања почивала је, стога, на два основна, али инкомпатибилна принципа – продуктивизму тржишта и социјалној правди што ће касније, у време глобализације када капитал почне да напушта границе суверених држава, произвести велике проблеме у њеном унутрашњем функционисању (Гордана Павићевић Вукашиновић, нав. дело, стр. 175-186).

кратске идеје и праксе у односу на нападе на социјалну државу и истовремено се показао као пут мирнења социјалдемократије са либерализмом, с тим што је победник неолиберализам³⁹⁾. И поред тога, неки елементи социјалне државе су опстали што показује да “трећи пут” није био тотално беспуће, али свакако да према овом аутору не представља решење.

Вучина Васовић примећује да један од токова критике глобалистичког развлашћивања и маргинализације почива управо на идеји према којој је држава у лицу одговарајуће “државе благостања” примерен модел државе и за време које долази⁴⁰⁾.

Овим питањима посвећен је значајан простор и у програми-ма социјалдемократских партија земаља западне Европе⁴¹⁾. Према извршном аналитичком осврту Бране Марковића, суштина савремене социјалдемократске концепције “државе благостања”, изражена у програмима ових партија, састојала би се у следећем: државом загарантовано социјално осигурање, законска права на коришћење социјалних служби, национална (јавна) здравствена служба уз постојање делом и приватног сектора у овој области, законско обезбеђење накнада за незапослене, социјална политика усмерена ка заштити угрожених категорија људи која мора да обезбеди здравствену заштиту и пристојне услове за старе, инвалиде и незапослене и посебно развијен систем основног државног пензионог осигурања⁴²⁾.

У сваком случају, према оценама стручњака, када говоримо о перспективама “државе благостања”, требамо имати у виду и то да је функције у области акумулације и легитимације потребно вршити и данас док друштвени услови који су довели до њеног настанка нису у међувремену доживели неке драстичне трансформације да би све то за последицу имало сувишност постојања њених институција, а с обзиром да евентуалне алтернативе овим институцијама још увек нису угледале светлост дана јасно је колико је њен значај.

39) “Разговор са Лином Вељаком, 7. октобар 2008. године”, у: *Изазови и перспективе савремене левице у Србији*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, стр. 375.

40) Вучина Васовић, “Нова раскршћа посткомунистичке демократије”, у: *Посткомунизам и демократске промене*, Југословенско удружење за политичке науке, ФПН, Београд, 2002, стр. 63.

41) У Хамбуршком програму Социјалдемократске партије Немачке из 2007. године, рецимо, наглашава се да су основни циљеви превентивне социјалне државе сигурност, партиципација и еманципација. Као њен главни задатак немачке социјалдемократе виде интеграцију свих људи у друштву, док централни елемент њихове социјалне политике представља образовање (*Hamburg Programme – Principa guidelines of the Socijal Democratic Party of Germany*, Hamburg, October 28, 2007).

42) Брана Марковић, Зоран Стојиљковић, *Социјалдемократија и социјалдемократске партије*, стр. 59.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

На основу поједностављеног сумарног пресека основних трендова у савременој социјалдемократији које смо овде изложили, можемо закључити да је она суочена са низом нових изазова и проблема од којих је свакако најјургентнији пад подршке бирача те, стога, неизоставно мора кренути путем новог ревизионизма чији би крајњи циљ био профилисање новог и препознатљивог идентитета материјализованог кроз политички програм. При том, социјалдемократе не би требало да прибегавају само површном, козметичком ретуширању своје политичке агенде и праксе, а у сврху краткорочних циљева, већ, напротив, суштинској и темељитој самокритици свог дискурса у намери да превазиђу тренутне проблеме и обезбеде себи место важног друштвеног и политичког актера и у наредним деценијама, како у националним тако и у глобалним оквирима. Шта би, рецимо, данашње социјалдемократе могле урадити, а да истовремено не представљају, како се стиче утисак, немоћне менаџерске фигуре у либертаријанском оделу са ружом на реверу која све више бледи?

Нови политички програм, довољно ре-идеологизиран, актуелан, еманципаторски, отворен и делотворан како би истовремено био примењив на плану појединачне земље, независно од њеног конкретног контекста, али и на глобалу, а истовремено базиран како на трајним вредностима социјалдемократије тако и на искуствима конфликтног и продубљеног дијалога са “новом левицом” требало би да социјалдемократске партије ојача изнутра, повеже их са старим и новим савезницима, бирачима и другим партијама демократске левнице у ширем политичком савезу.

У том смислу, на економском плану, савремена социјалдемократија и даље остаје традиционално заробљена у напонском пољу слобода-једнакост уз перманентну потребу изналажења образаца њихове нове равнотеже кроз институције социјално-тржишне привреде, индустријске демократије и ваљано испланираног одрживог раста уз важан нагласак на социјалним функцијама државе. Развојно схватање левнице, с друге стране, намеће и потребу да се на ширем друштвеном плану створе ваљани услови за постојање платформе која би омогућила да се на посебан и креативан начин социјалдемократија повеже са новим друштвеним покретима који, сваки за себе, генерише посебну вредносно-идентитетско-интересну матрицу. Питања културе и религије морала би, стога, да заузму важно место у новом социјалдемократском дискурсу. Ово би се могло остварити путем даљег јачања и редизајнирања посто-

јећих институција представничке демократије допуњених, рецимо, неким обрасцима делиберативне демократије.

У сваком случају, као крајњи циљ поменутог идентитетског редизајнирања фигурира, у правом смислу те речи, савремена социјалдемократија као прогресивна левичарска снага и носилац развоја који уместо спекулације, пуког профита и несигурности доноси ваљане перспективе и шансу за сваког члана напредне и солидарне заједнице. Њена јачина би се огледала и у способности да одговори потребама како савременог друштва које постаје изразито фрагментирано и интересно расцепкано тако и непредвидивим изазовима који долазе са глобалне сцене.

Као својеврстан путоказ или увертира неких будућих расправа о овој теми којих ће сигурно бити могу нам послужити и речи Зорана Стојиљковића који нас подсећа да је сам појам левнице, динамичан, развојан, релациони и прагматичан.

Aleksandar Milosavljevic

SOCIAL DEMOCRACY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

Due to analyses and interpretation of the attitudes of different schools of thought, as well as analytical review of the historical context of its (previous) development and its achievements, current problems and challenges, the author notices that the beginning of the new century is a chance for social democracy to enter a new revisionist phase. According to him, its backbone would consist of more convergent processes whose ultimate goal would be a review of up-to-now practices, rediscovery of its identity, and its revitalization. The question of identity is one of the primary outcomes and generator of a number of problems of social democracy today, while its new discovery through a distinctive and attractive political program represents a task of extreme importance. The main intention of the article is not to define a final theoretical framework for interpreting events in the modern social democracy. On the contrary, its main goal is just an indication of possible thought directions which, in the context of the current talks considering social democracy review, would (only) have the question of modern identity in its centre.

Keywords: social democracy, social democratic parties, revisionism, identity, neoliberalism, Third way, Welfare state

ЛИТЕРАТУРА

- Berman, Sheri (2000), "Rediscovering Social Democracy", *Dissent*
- Berman, Sheri (2005), *Understanding Social Democracy*, Occasional papers – FES
- Богдановић, Мира (2003), "Трећи пут", у: *Социјалдемократија у Србији – стварност и могућности*, СДП, Београд
- Васовић, Вучина (2002), "Нова раскршћа посткомунистичке демократије", у: *Посткомунизам и демократске промене*, Југословенско удружење за политичке науке, ФПН, Београд,
- Coolsaet, Rik (2009), *The Socialdemocartic malaise and world politics*, IPG
- Cramme, Olaf - Diamond, Patrick - Liddle, Roger (2009) *Challenging the politics of evasion*, Policy Network, London
- Eppler, Erhard (2010), "The Future of Social Democracy is European", *Social Europe Journal*
- Gamble, Andrew (2008), *The Third Way Revisited*, Policy Network, London
- Gamble, Andrew (2010), "The Future of Social Democracy", *Social Europe Journal*
- Giddens, Anthony (2003), "The Progressive Agenda", in: *Progressive Futures – New ideas for center-left (Introduction)*, Policy Network, London
- Giddens, Anthony (2010), *The rise and fall of New Labour*, Policy Network, London
- Хејвуд, Ендру (2004), *Политика*, Клио, Београд
- Курт, Хелмут (2009), "Основна начела социјалне демократије", *Аргументи – часопис за друштвена/политичка питања*, СНСД, год. III, бр. 7, Бања Лука
- Liddle, Roger (2009), *Beyond New Labour: the future of social democracy in Britain* (speech), Policy Network, London
- Марковић, Брана – Стојиљковић, Зоран (2007), *Социјалдемократија и социјалдемократске странке*, Службени гласник, Београд
- Merkel, Wolfgang (2005), *Ageing Europe: What makes a succesfull social democratic reform*, Progressive politics, Vol. 4.1, Policy Network, London
- Mottas, Nicolas (2009), *The Crisis of Europe's Social Democracy*, Phantis
- Недовић, Слободанка (1995), *Држава благостања – идеје и политика*, Драганић, Београд
- Petring, Alexander – Henkes, Christian – Egle, Christoph (2007), *Tradicionalna, modernizirana i liberalizirana socijaldemokracija: tipologija politike socijal-demokratskih vlada u Zapadnoj Evropi*, Radne bilježnice socijaldemokracije, Novo društvo, FES, Zagreb
- Platyeck, Matthias – Steinbrück, Peer – Steinmeier, Frank-Walter (2007), *Social-democracy in 21st century*, Policy Network, London
- Стојиљковић, Зоран (2007), "Социјалдемократија и политичке странке Србије", у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Институт друштвених наука, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд
- "The Good Society Debate, A Summary" (2010), *Social Europe Journal*
- Taylor, Robert (2008), "Does European Social Democracy have a Future", *Dissent*
- "Разговор са Лином Вељаком, 7. октобар 2008. године", у: *Изазови и перспективе савремене левице у Србији* (уредници: Ивица Младеновић и Милена Тимотијевић), Friedrich Ebert Stiftung, Београд